

N É Z Ő

VARGA E. ÁRPÁD

Az erdélyi magyarság lélekszámáról

LEHET-E HITELES, AMI NEM PONTOS?
LEHET-E PONTOS, AMI NEM EGYÉRTELMŰ?

Közel két éve már, hogy napvilágot láttak az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes eredményei. Ezekből megtudhattuk, hogy az adatfelvétel 1 millió 620 ezer magyar nemzetiségű lakost talált az ország területének egészén. Közülük mintegy 1 millió 600 ezren a tágabb értelemben vett Erdélyben élnek. Mivel viszonylag friss adatokkal rendelkezünk e tárgy körben, joggal vehető fel, hogy mi indokolja a fenti címmel íráshoz fogni. Vajon van-e értelme fejtegetésekbe bocsátkozni olyasvalamiről, ami – lényegénél fogva – ténykérdés. A felfokozott várakozás után azonban az első részeredmények láthatóan nem elégitették ki az érdeklődőket. A szakmai közvéleményt azért nem, mert az adatok sokáig szűkösek és „féloldalasak” voltak (nem publikáltak pl. az anyanyelvi hovatarozásra vonatkozó számokat). A nagyközönség pedig csalódott, mert a közzétett számok alaposan rációfoltak a romániai magyarság nagyságáról „forgalomban lévő” közkeletű vélekedésekre. S itt nem egyszerűen statisztikai mennyiségről van szó. A népszámlálás szenttelen adatközlése egy, a Kós Károly-i *Kiáltó szó* óta metaforikus jelentéstöbblettel bíró képet kezd ki: a kétmillió erdélyi magyarságét, mellyel „minden időben számolnia kell annak, aki szuverenitását reá kiterjesztette”. E metaforában gondolkodás logikája szerint vagy a hivatalos statisztikát kell hazugságnak nyilvánítani, és mindent elkövetni az igazság felmutatása érdekében, vagy pedig tudomásul kell venni: a zsidók és a németek távozása után immár a magyarságnak sincs jövője sem Erdélyben, sem Romániában. (*Romániai Magyar Szó*, 1992. jún. 5.) Nem csodálhatjuk, ha a metaforák igazságát keresők a romániai magyarságot sokszor olyan, szinte „fiktív népességként” jelenítik meg, amelynek száma nem a valóságos népesedési viszonyoknak megfelelően, hanem egy utópisztikus demográfiai modell tértől és időtől független törvényszerűségeinek engedelmessé alakul.

Hálátlan dolog – az ideológia mezsgyéjéről a statisztikához visszatérve – az utópiát a valósággal ütköztetni. Ez azonban nem feltétlenül jelenti a romániai népszámlálások igazolását. Hiszen hitelük – gondoljunk csak az 1992. évi adatfelvétel anomáliáinak sajtóvisszhangjára – igencsak kétséges. Bár nehéz eldönteni, hogy a mostani összeírás, vagy a róla való beszélés „politizálódott” át inkább, az eredményekre óhatatlanul is hatást gyakorló politikai hisztéria ténye tagadhatatlan. Jogosultnak tűnik tehát – a mindkét irányú elfogultságok ellenében – a rendelkezésre álló tényanyag realisabb értékeléséhez hozzájáruló alternatív hipotézisek megfogalmazása.

A következőkben magam is egy ilyen hipotézist kívánok körvonalazni, előre bocsátva, hogy nem a romániai népszámlálások úgynevezett „hamisításainak” mindenáron való bizonyítása, hanem a most lezajlott népszámlálás *végleges* eredményeivel

kapcsolatos várakozás megfogalmazása a céloom. Ennek során a magyarság feltételezett természetes szaporodásának és külső vándorlásainak összevetésével először népesség-száma (lehetséges) alakulását követem nyomon. Az így nyert eredményt és az előzetes népszámlálási népességszámot egybevetve sorra veszem azokat a szempontokat, amelyek révén az előzetes közlés sommás nemzetiségképe árnyalható. A hipotetikus és a tényleges nemzetiségi népességszám közötti eltérés magyarázatát nem keresem. Erre – a népszámlálás érdemi kritikájával együtt – csak a mindenre kiterjedő végleges adatközlés birtokában nyílik lehetőség. A hazai szakemberek gyakorlatához igazodva a II. világháborút követő népszámlálások közül egyedül elfogadott – bár kifogástalannak nem tekinthető – 1956. évből indulok ki. Erre alapozva – a bizonytalansági tényezők körét szűkítendő – nem a romániai, hanem csupán a Kárpátokon inneni (a továbbiakban: erdélyi) magyarság gyarapodására vonatkozó feltételezésemet vázolom.

Az erdélyi magyarság természetes szaporulata 1956–1992 között

Mindenekelőtt Semlyén Istvánt idézem: „Amikor népesedési kérdésekről beszélünk, nem gondolkozhatunk egyszerű, egy- vagy kétismeretlenes egyenletekben. A népesedési magatartás számtalan tényezőnek együtt- és egymásra hatásától függ, s e tényezők között a gazdasági-anyagi természetűek éppoly nagy szerepet játszanak, mint a kulturálisak meg a hagyományokból fakadók, a tömeglélektaniaknak pedig szinte akkora szerepük van, mint a törvényes rendelkezéseknek. Ezért a valóságot leegyszerűsítő népesedési egyenletek felállítása csak zsákutcába vezethet. [Kiemelés tőlem.] Talán az a leghelyesebb, ha demográfiai aporémákban gondolkodunk, és hozzá sem fogunk ezek megoldásához, amíg nem tanulmányoztuk kellőképpen nemzetiségünk egyes sajátosságait, ideértve a nemzetiségi mobilitás rendhagyó eseteit, az interetnikus diaszpóra személyközi kapcsolatait, a heterogén párválasztás gyakoriságát és még sok egyebet.” (*Korunk évkönyve*, 1980.) A népesedéskutatóként is múlhatatlan érdemeket szerzett erdélyi közíró, aki a közelmúltban – a hivatal sáncain kívüliek által megszerezhető adatok publikusságának határait is oldva – talán a legtöbbet tette a romániai magyarság demográfiájának tanulmányozása terén, pontosan tudhatta, mit jelent az *aporémákkal* való méltatlan küszködés. A nemzetiségi lét megnyilvánulásainak mindenre kiterjedő statisztikai számbavétele helyett – az adatok hiányának problémájával bíbelődni. Így különösen megszívlelendőek tudósi lelkiismeretességéből fakadó intelmei, amikor rögtön az első lépésnél szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközünk.

A nemzetiségek népmozgalmáról ugyanis a II. világháború óta *nem áll rendelkezésünkre hivatalos kimutatás*. A magyarság természetes szaporodására vonatkozóan általában az *erdélyi részek átlagmutatóját* szokás irányadónak venni, sőt egyes nézetek szerint a romániai magyarság szaporulata egyenesen az *országos átlagok* értéksávjában mozog. (L. pl. *A Hét*, 1992. okt. 22.) Ez utóbbi vélemény képviselői többnyire két, hangsúlyozottan magyar többségű székelyföldi megye (Hargita és Kovászna) természetes szaporulatának országos átlag feletti, illetőleg a szép számban magyarok által is lakott Maros és Szatmár megyék országos középmezőnyben szóródó értékeire alapoznak. Az – etnikailag is színezett – egyenlőtlen gyarapodás különbségeit országosan nivelláló, egyoldalú és túlzó általánosításokat illuzórikusnak kell tekintenünk, hiszen Erdélyben a természetes szaporodás aránya a század eleje óta kimutathatóan mindig alacsonyabb volt, mint a Regátban. A románság és a magyarság természetes népmozgalmi arányszámainak *erdélyi szintű* egybemosása már kevésbé kifogásolható, mivel azok, az itteni részek összesített eredményeit tekintve, a két világháború között még valóban nagyjá-

ból azonosak voltak. Néhány töredékesen közzétett nemzetiségi részadat alapján azonban a románság javára bekövetkezett eltolódások lehetőségével Erdélyben is számolnunk kell. 1966-ban például a születési arányszám országosan 14,3, Erdélyben 13,9, míg a magyar nők élveszüléseinek számaránya itt is, ott is csupán 12,8 ezrelék volt. (*A Hét*, 1982. aug. 13.) Ugyanez az érték a románok esetében (a hivatalosan mindmáig egyetlenként közölt 1965-ös adatokat az 1966. évi népszámlálási eredményekre vetítve) mind az ország területének egészén, mind pedig Erdélyben 14,7–14,8 ezrelék körül mozgott. Hasonló tendencia feltételezhető 1966–1977 között, amikor a nyers élveszületési arányszám a magyar családokban évi átlagban 18,4 ezrelék volt az országos 20,8 és az erdélyi 19,4 ezrelékes értékkel szemben.

1. táblázat: *Élveszületések száma, 1966–1976 (ezer lakosra)*

	Magyar nemzetiség	Országos átlag	Erdélyi átlag	Országos erdélyi átlag	különbözet
1966	12,8	14,3	13,9	1,5	1,1
1967	21,2	27,4	23,5	6,2	2,3
1968	22,9	26,7	23,7	3,8	0,8
1969	21,4	23,3	21,6	1,9	0,2
1970	19,8	21,1	20,1	1,3	0,3
1971	17,9	19,5	18,6	1,6	0,7
1972	17,4	18,8	18,1	1,4	0,7
1973	16,6	18,2	17,8	1,6	1,2
1974	18,0	20,3	19,5	2,3	1,5
1975	17,3	19,7	18,8	2,4	1,5
1976	17,1	19,5	18,6	2,4	1,5
átlag	18,4	20,8	19,4	2,4	1,0

Említésre méltó még, hogy frissebb információk szerint az 1977. évi népszámlálás időpontjában az 50–54 éves, tehát befejezett termékenységű nők korcsoportjában az átlagos gyermekszám a román nőknél 2,4, a magyar nőknél pedig 2,2 volt. Ez utóbbi érték a népesség változatlan szinten tartásához szükséges ún. reprodukciós együtthatóval azonos, vagyis a magyarság ekkor már – hosszabb távon – éppen csak önmaga „újratermelésére” volt képes. (*Adevărul*, 1993. szept. 27.)

Nemzetiségi halandósági adatokat nem hoztak nyilvánosságra. 1966–1977 között a magyarság nyers élveszületési mutatószámainak és az évi átlagos 4,8 ezrelékes nemzetiségi gyarapodásnak egyszerű aritmetikai számítással 13,5 ezrelékes halálozási arányszám felelne meg. (Az országos átlag ugyanekkor 9,4, az erdélyi pedig 10,2 ezrelék volt.) Ezt az eredményt – elsősorban a számítás alapjául szolgáló nemzetiségi adatok megbízhatatlansága miatt – nem fogadhatjuk el valósnak. Az azonban okkal feltételezhető, hogy a magyarság átlag alatti születési arányszámához az átlagot közelítő, vagy azt esetleg meg is haladó halálozási mutatók járulnak. Az 1966–1985 közötti népmozgalmi adatokból ugyanis (2. táblázat) kitűnik, hogy Hargita és Kovászna megyében a halandósági ráta nem sokkal marad el az erdélyi átlagtól (1977 után Maros megyében is hasonló a helyzet); olyan, a magyarok által jelentős számban lakott megyékben pedig, mint Szilágy, Szatmár, Bihar, Temes és Arad, ez a ráta az erdélyi középérték fölé emelkedik.

2. táblázat: Az erdélyi megyék népmozgalmi arányszámai, 1966–1985

Megye	1966–1976			1977–1985		
	Természetes szaporulat	Élve-születés	Halálozás	Természetes szaporulat	Élve-születés	Halálozás
	(ezer lakosra, éves átlagban)					
Fehér	9,7	20,1	10,4	6,1	17,0	10,9
Arad	1,8	15,0	13,2	-1,9	12,3	14,2
Bihar	7,8	18,9	11,1	3,8	16,0	12,2
Beszterce-N.	14,1	23,9	9,8	11,9	21,5	9,6
Brassó	10,3	18,2	7,9	7,5	15,3	7,8
Krassó-Sz.	3,8	15,7	11,9	2,1	14,2	12,1
Kolozs	9,8	18,9	9,1	5,6	15,6	10,0
Kovászna	10,7	20,8	10,1	9,1	19,5	10,4
Hargita	11,8	21,7	9,9	8,5	18,5	10,0
Hunyad	9,7	19,3	9,6	5,1	15,2	10,1
Máramaros	13,9	23,0	9,1	10,7	20,1	9,4
Maros	11,6	20,6	9,0	6,8	17,0	10,2
Szatmár	11,8	22,1	10,3	7,8	18,9	11,1
Szilágy	10,6	21,6	11,0	6,3	18,3	12,0
Szeben	11,8	21,1	9,3	8,1	17,4	9,3
Temes	3,3	15,1	11,8	1,0	12,8	11,8
Erdély összesen	9,2	19,4	10,2	5,7	16,4	10,7
Országos átlag	11,4	20,8	9,4	7,0	17,1	10,1

Az ugyancsak számottevő magyar lakossággal bíró Máramaros, Kolozs és Brassó megyék átlagosnál kedvezőbb halálozási arányszámait már kockázatos dolog lenne az ott élő magyarságra általánosítani. E problémakör egyebek között a területi mobilitással és a városodással függ össze. Köztudomású, hogy az erdélyi magyarság korábban a régió átlagánál magasabb arányban volt város lakó, a városokban már hosszabb ideje megtelepült népesség természetes gyarapodása pedig rendszerint kisebb. E tendencia durván leegyszerűsítve a következőképp jellemezhető: a városi környezetet a születésszám mérséklésének irányába hat, a születések csökkenése a népesség demográfiai elöregedéséhez vezet, s ez bizonyos idő elteltével törvényszerűen magasabb halálozási arányszámot von maga után. Az erőltetett iparfejlesztésen alapuló „második urbanizáció” időszakában a mozgékonyabb termékeny korosztályok városba áramlása bizonyos fokig késleltette ezt a folyamatot. A városi népesség ilyen értelmű „ruralizációja” azonban – a Székelyföldet leszámítva – túlnyomórészt az egyre nagyobb számban betelepülő románságnak köszönhető. Az erdélyi románság ráadásul – az ott élő magyarsággal szemben – fölös számú „külső” népességi tartalékokkal is bírt. Mint arra Semlyén István több alkalommal rámutatott, népesedési szempontból két részre lehetne osztani az országot: az alacsonyabb termékenységű délnyugati–déli és a legutóbbi időkig hagyományosan gyarapodó keleti–északkeleti övezetre. (Ez az övezet Máramaros, Szatmár, Beszterce-Naszód, Hargita és Kovászna megyékre, ezen felül Moldvára és a vele határos Tulcea megyére, erdélyi viszonylatban tehát 60 %-ban román lakosságú, összességében pedig döntően Kárpátokon túli régiókra terjed ki.) Demográfiai szempontból az egész ország ez utóbbi – keleti – országrész népességfőlétségből él. A népességi tartalékokat számba véve, területi eloszlásukat feltérképezve belátható, hogy

a hagyományosan város lakó magyarság természetes gyarodásának csökkenését csak kis mértékben ellentételezhette a városok szűkebb vonzáskörzetéből történő beköltözés, illetőleg a földrajzi távolság növekedésével arányosan gyűrűlő székelyföldi „kirajzás”. Ezzel szemben az újonnan és gyorsan városodó románságnál – még az egyébként alacsony reprodukciós mutatókkal jellemezhető Dél-Erdélyben is – jó ideig a tömegesen (s köztük szép számban a Regátból) beköltöztek magasabb termékenysége dominált. Ettől az átmeneti népesedési előnytől „a nagyobb városokban élő magyarság a régebbi urbanizáltság, a magyar beköltözők csekélyebb száma, és ezeknek a városi magyar etnoszba való gyorsabb integrációja miatt elesett”. (*Korunk évkönyv*, Kolozsvár, 1980.) Hivatkozhatnánk még néhány, a hetvenes években (szórványvidéken, aprófalvakban, városi tömbnegyedekben) végzett egyedi demográfiai és szociológiai vizsgálódásra, melyek szintén a magyarság kedvezőtlenebb szaporulatára vonatkozó feltevést támasztják alá. (*Változó valóság*, Bukarest, 1978.) Mindezek alapján nem fölösleges óvatosság az erdélyi magyarság természetes szaporodásának arányszámait az ország rész átlagánál alacsonyabb – a születési arányszámokban mutatkozó eltérés alapján legalább 1 ezrelékponttal csökkentett – értékben megállapítani.

A természetes szaporulat Erdélyben 1956-tól 1985-ig követhető folyamatosan nyomon: az idevonatkozó források 1956–1966 között 7,7, 1966–1977 között 10,7, 1977–1985 között 5 százalékos gyarodást regisztrálnak. Ez az egyes időszakok végeredményeinek középarányosához viszonyítva évi átlagban 7,5, 9,2, illetve 5,7 ezreléknek felel meg. 1989-ben ez az érték már csupán 4,2 ezrelék volt, 1991-ben pedig az előzőnek a felét sem érte el. Az erdélyi magyarság gyarodása az előbbieket szerint (hipotetikusán 1 ezrelékkal csökkentett arányszámokkal), a nemzetiségi és anyanyelvi értékeket egyaránt továbbgörgetve 1956–1966 között 105–110 ezer, 1966–1977 között 155–160 ezer, 1977–1985 között 75–80 ezer, a továbbiakban még mintegy 25–30 ezer, összesen 360–380 ezer főnyire becsülhető. Ugyanezek a számok az átlagmutató 1 ezrelékes csökkentése nélkül 435–450 ezer körül alakulnának.

3. táblázat: *A természetes szaporulat Erdélyben, 1956–1991*

Időszak*	Abszolút számban (ezer fő)	A gyarodás évi átlagos üteme (ezrelék)	A magyarság feltételezett természetes szaporulata** (ezer fő)	
			nemzetiség	anyanyelv
1956–1965	481,5	7,5	105,0	110,0
1966–1976	715,5	9,2	155,0	160,0
1977–1985	374,4	5,7	75,0	80,0
1985–1991***	175,0	3,5	25,0	30,0
együtt	1746,4	7,0	360,0	380,0

* 1956. I. 1., 1966. I. 1., 1977. I. 1., 1985. VII. 1., 1992. I. 1. között

** 1 ezrelékponttal csökkentett arányszámok alapján

*** becslés

A magyar nemzetiségű lakosok lélekszáma 1956-ban 1 millió 558 ezer volt, a magyar anyanyelvűeké pedig 1 millió 616 ezer. Az erdélyi magyarok számának tehát – optimális körülmények között – az 1992. évi népszámlálás időpontjában a nemzetiségi ismérv alapján el kellett volna érnie az 1 millió 920 ezret, anyanyelv szerint pedig a kétmilliót.

E teoretikus értékeken a számok mikrorégiónkénti (megyéenkénti) végigvezetése sem változtatna lényegesen, a csökkentett ráták használata pedig némiképp ellensúlyozza a „valóságot leegyszerűsítő népesedési egyenlet” elkerülhetetlen torzításait. Az átlagszámokból kirajzolódó népmozgalmi tendenciák további árnyalására nincs lehetőségünk. (Sem a magyarság nem- és életkor szerinti összetételére, sem társadalmi rétegződésére, foglalkozási megoszlására, földrajzi és társadalmi mobilitására, sem pedig műveltségi szintjére, iskolázottságára vonatkozóan nem kerültek nyilvánosságra közelebbi adatok.) Természetesen egy mégoly körültekintő népesedési előrejelzésnek is megvannak a maga korlátai, hiszen – Semlyén István szavaival – *az emberi viselkedés végső soron kiszámíthatatlan*. Ez különösen igaz az etnikai hovatartozást illetően. Tudatában kell lennünk annak, hogy a nemzetiségi-nyelvi számok alakulását az identitásválasztás rejtettebb, népmozgalmi módszerekkel nem prognosztizálható mozgásai jelentős mértékben befolyásolják. (Rendezett nemzetiségstatisztikai viszonyok között ezekre az – asszimilációs – mozgásokra éppen a számított nemzetiségi népességszám és a népszámlálási eredmények közötti eltérésekből lehetne visszakövetkeztetni.) Komoly bizonytalansági tényezőt jelent, hogy az erdélyi magyarságnak már a hetvenes években közel az egynegyede (kb. 400 ezer lélek) olyan interetnikus diaszpórában – a nemzetiségi kötődést erőteljesen lazító kisebbségi közegben – élt, ahol az összlakoságnak mindössze 5–15 százalékát képviselte. A nemzetiségi erózió fokozódására utal, hogy újabb becslés szerint a szórványban élők száma ma már eléri a félmilliót. (*Romániai Magyar Szó*, 1992. nov. 11.) Az identitásváltozás előre nem számítható tényezői közül figyelmet érdemel, hogy a hagyományos keretből kilépő, területi és foglalkozási szempontból egyaránt mozgékonyabb népességnél – ennek aránya a magyarság esetében (a falun élők számának csökkenése alapján) 1966–1977 között mintegy másfélszerese volt az országos értéknek – erősen tért hódít a vegyes házasságok száma. Egy ez ideig egyedül publikus adat szerint az 1965-ben házasságot kötött magyar nők 17,5%-a más nemzetiségű férfihoz ment férjhez (15,1%-uk románhoz), a házasuló magyar férfiaknak pedig 13,5%-a más nemzetiségű feleséget választott magának (11,7%-uk román). E viszonylagos exogámia – a többségi környezetből eleve adódó hátrányoktól függetlenül is – szintén növeli a nemzedékváltást kísérő etnikumváltás esélyeit. Végül – szomorú kuriozitásként – utalnunk kell egy statisztikailag számottevő devianciára. Nemrégiben napvilágra került felmérés szerint az utolsó 12 esztendő alatt 25 ezer személy vetett véget önkézeivel életének Romániában. A „fekete övezetbe” – ahol az öngyilkosok száma 100 ezer lakosonként évente 15-nél több – kizárólag az erdélyi részek, s többnyire magyarlakta területek tartoznak, így Kovászna, Hargita, Bihar, Szatmár vagy Maros megye. (*Magyar Hírlap*, 1992. jún. 26.)

Az elvándorlás

Az emberi sorsok alakulásának – a szó szoros értelmében – szembevető megnyilvánulása a térbeli mobilitás, a lakóhely-változtatás. A szocialista modernizációt kísérő nagyarányú népességmozgósítás köztudomásúan tömeges beáramlást eredményezett a Regátból Erdély – főként déli – régióiba. Kevésbé ismert, hogy az országrészek közötti népvándorlás eredményeként szép számban erdélyiek is kerültek a Kárpátokon túlra. A származási statisztikák szerint 1966-ban 397 ezer, 1977-ben pedig 533 ezer Kárpáton túlról érkezett élt Erdélyben. Ám az Erdélyből Regátba elszármazottak száma sem kevés: 1966-ban 241 ezer, 1977-ben már 290 ezer volt. Nem állíthatjuk, hogy az Óromániában élő erdélyi születésűek között a magyarok otthoni arányszámuknak

megfelelően képviseltették magukat (mint ahogyan az ellenkezőjét sem). Mindenesetre – még ha közülük sokan hazatértek is – több tízezeren lehetnek, s java részük a voluntarista népmozgalmak időszakában szóródtak szét a Kárpátokon túlra. E tízezrek eleve csökkenthetik az erdélyi magyarságnak a vizsgált időszakban feltételezett népességi nyereségét.

Ennél sokkal drámaibb méretű a *tömeges kivándorlás* folytán elszenvedett veszteség. Ez elsősorban az elmúlt fél évtized fejleménye. A tömegével elmenők között elsőként említhetjük azokat az illegálisan nyugatra távozókat, akik 1985 júniusától 1986. október 28-áig, az egész világra érvényes román útlevéllel a kezükben, a magyar határőrség által nem akadályozva Ausztria érintésével hagyták el szülőhazájukat. Korabeli hivatalos osztrák adatok szerint 2329 romániai állampolgár élt ezzel a lehetőséggel, más – előszeretettel hivatkozott – forrás 16 ezer embert említ, akiknek 75 százaléka erdélyi magyar volt. (*Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*, Bp. 1988.) 1987 nyarán néhány hónapig sokan a jugoszláv–magyar határon át próbálkoztak hasonló módon.

Az országot *hivatalos úton* elhagyni szándékozók többsége a magyarországi letelepedést célozta meg. Jóllehet, a hetvenes–nyolcvanas évek emigrációja még korántsem volt tömeges, a magyar kormányzóvívó által kiszivárogtatott adatokból következtetve már 1987 végén 14 ezerre becsülhettük a Romániából Magyarországra települtek, ill. áttelepedési kérelemmel jelentkezők számát. (*Magyar Hírlap*, 1986. dec. 19., 1988. jan. 29.) A kivándorlás ütemének felgyorsulását jelzi, hogy az 1980–1989 között áttelepült 22,5 ezer személy közül 18 ezren az utolsó két esztendőben érkeztek hazánkba. (*Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*, Bp. 1992.) Román belügyi közlés szerint 1990–1991 folyamán további 18 534 magyar nemzetiségű távozott hivatalosan az országból. (*Új Magyarország*, 1993. márc. 6.) E részleges adatok ismeretében hihetőnek tűnik a bukaresti népszámlálási bizottság főigazgatójának – ugyancsak a román Belügyminisztérium információira alapozott – állítása, mely szerint tizenöt év alatt több mint 60 ezer magyar hagyta el véglegesen Romániát. (*Erdélyi Napló*, 1992. jún. 11.) E tájékoztatás a népszámlálás előzetes adatait ismertető sajtóértekezleten az MTI tudósítójának kérdésére hangzott el, kiegészülve azzal, hogy a valós szám ennél feltehetően jóval nagyobb; magyarországi források például legalább 120 ezer áttelepült romániai magyar állampolgárról tesznek említést. Ez a köztudatban is meggyökeresedett szám azokra a – meglehetősen bizonytalan – becslésekre utal, melyek (esetenként többszöri átfedéssel) a kivándoroltak mellett a végleges letelepedés szándékával, menekültként, illetve menedékesként (menekült státusért folyamodóként), vagy pedig csupán ideiglenesen, például vendégmunkásként vagy turistaként, de nem turista céllal hazánkban tartózkodókat is magukba foglalják. Annyi bizonyosan tudható, hogy a BM Menekültügyi Hivatalának nyilvántartása szerint 1988–1991 között a hivatal helyi szervei és befogadó állomásai közel 52 ezer Romániából érkezettet regisztráltak. Legalább háromnegyedük magyar nemzetiségű volt. (*Beszélő*, 1993. febr. 27.) A hivatal vezetője egy interjúban arról tájékoztatott, hogy 1990. május közepéig 60–70 ezer – 75–80 százalékban magyar nemzetiségű – romániai menekült lépte át határainkat, s nagy részük azóta már letelepedett. (*Magyar Nemzet*, 1993. máj. 6.) Ugyancsak hazai (az ORFK-tól származó) információ szerint több mint 70 ezer legális bevándorló él Magyarországon; döntő többségükben magyar nemzetiségűek és nagyjából Romániából érkeztek. (*Magyar Hírlap*, 1993. márc. 8.) Emellett – 1991. III. negyedév végi adat szerint – 25 580 román állampolgár kapott munkavállalói engedélyt hazánkban. (*Heti Világgazdaság*, 1991. november 2.)

Tegyük hozzá, hogy becslések szerint ekkor az illegálisan Magyarországon tartózkodók száma legalább duplája a legalisan itt tartózkodóknak. (*Mozgó Világ*, 1991. 11. sz.)

A közvélekedést neves személyiségek megnyilatkozásai is alakítják. Kreczinger István, az Erdélyi Világszövetség Magyarországi Szervezetének elnöke egy beszélgetés során 100–120 ezerre teszi az 1988 óta áttelepültek számát. (*Magyar Nemzet*, 1992. ápr. 3.) Tótkés László szerint a '89-es változások óta mintegy 100 ezer magyar „hagyta el sietve” Romániát. (*Bihari Napló*, 1992. júl. 7.) Sütő András pontos ismeretek hiányában nem hivatkozik konkrét szám adatokra – hangsúlyozza ugyanakkor, hogy súlyos mulasztásnak tartja az elmenők számbavételének elmaradását –, de megkockáztatja, hogy ez a mostani minden eddigi menekülésnél nagyobb méretű. (*Hitel*, 1992. december.) A világháborús, különösen az első főhatalomváltást követő népmozgások számaira gondolva ez a megállapítás meghökkentőnek tűnik, mégsem mondhatjuk, hogy csupán egy, a népe sorsáért – joggal – aggódó írástudó napi tapasztalatokat apokaliptikussá növelő víziójáról lenne szó. Az erdélyi magyarság számbeli veszteségeit – különösen, ha az elvándorlás beláthatatlan népesedési következményeire gondolunk – pillanatnyilag valóban nehéz lenne ennél kevésbé borúlátóan megítélni. A tárgyyszerű véleményalkotást nemcsak a rendelkezésre álló információk töredékessége nehezíti, hanem az is, hogy a „kivándoroltakról”, „menekültekről” számot adó híradások többnyire különböző időszakokat átfedő, eltérő jellegű és eltérő típusú vándormozgalmak számaival operálnak. Mivel e tanulmány célja a népszámlálás eredményének értékelése, a népszámlálás pedig nem más, mint egy folytonosan fluktuáló népesség pillanatnyi állapotának kimerevítése a jövőbeni vizsgálódások számára, a fenti – nem feltétlenül bizonyító erejű – adatok felsorolásával csupán az volt a célom, hogy legalább nagyságrendileg behatároljam azok körét, akik az adott időpontban távollétük miatt kimaradhattak az országos számbavételből. Ide véve azokat is, akik a határok megnyitásával, az ellenőrizhetetlen migráció konjunktúráját kihasználva huzamosabb időre, de a végleges elmenetel szándéka nélkül távoztak Romániából. Számuk – a népszámlálás végeredményét, a központi lakosságnyilvántartást és a hivatalos kivándorlási statisztikát egybevetve – országosan negyedmillióra becsülhető. Az ily módon idegenbe szakadtak – köztük szép számban magyarok – semmiféle nyilvántartásban nem szerepelnek, ám statisztikailag akkor is hiányoznak, ha jó néhányan csak „ingázóként”, ideiglenes munkavállalás céljából, politikai vagy más okokból voltak távol a népszámlálás időpontjában és maradtak ki – netán számlalóbiztosítási „részegítéssel” – az összeírásból. (Egyedül Sepsiszentgyörgyön 4000-en.) (*Romániai Magyar Szó*, 1992. márc. 14/15.) Hiányukat, még ha csak időleges is, a távollévők indítékainak, végleges hazatérésük kilátásainak mérlegelése nélkül tényként kell rögzíteni. Erre tekintettel magam is a felé hajlok, hogy inkább „felülbecsült” értékeknek adjak helyt vizsgálódásom során.

Sütő András fájdalmasan találó hasonlata szerint az elvándorlás olyan, mint a belső vérzés; nem látványos folyamat. (*Új Magyarország*, 1992. márc. 23.) E metafora egyik lehetséges – földhözragadtabb – olvasata arra figyelmeztet, hogy az előzőekben említeteken túl azok hiányával is számolnunk kell, akik a kivándorlási statisztikákban nem magyarokként szerepelnek, de valójában a korábbi népszámlások magyar vonatkozású adatsoraiból „szivárogtak el”. Ilyenek az Izraelbe távozott magyar anyanyelvű zsidók, vagy a Szatmár vidéki svábok elmagyarosodott leszármazottai, akik elmenvén őseik földjét választották, s így Németországba, németként tértek vissza. 1956-ban még 21272 magyar anyanyelvű zsidó nemzetiségű (s talán még több izraelita felekezetű) élt Erdélyben, számuk ma már csupán 1–2 ezer. A mai Szatmár megye területén az 1956.

évi népszámlálás mindössze 3520 németet regisztrált. Meglepő módon ugyanitt e számot jóval meghaladó német kivándorlás figyelhető meg. Csak a nyolcvanas években 6716-an távoztak a megyéből Németországba (nyilvánvalóan javarészt a korábban magukat magyarnak vallók sorait ritkítva) (*Szatmári Friss Újság*, 1992. márc. 20.), ugyanakkor – további emigráció lehetőségét előrevetítve – 1992-ig az ittmaradó németek száma 14259-re emelkedett.

Mindent egybevetve, a ceaușescu-i diktatúra végjátékának idején nekiiramodottak, az ország jelenlegi politikai és gazdasági közállapotaiból kiábrándultak s életlehetőségeik jobbítását egyelőre külföldön remélik számát 100–150 ezerre, a megelőző évtizedek során (elsősorban Izraelbe, Németországba, Magyarországra) emigráltak, illetőleg az ország távolabbi vidékeire távoztak számát pedig legalább 50 ezerre becsülhetjük. Az erdélyi magyarság vándorlási vesztesége tehát három és fél évtized alatt összesen 150–200 ezer főre tehető.

Az 1992. évi népszámlálás előzetes felekezeti adatközlésének néhány tanulsága

Az erdélyi magyarság lélekszáma, zavartalan fejlődés esetén, 1992-ig természetes úton 1 millió 920 ezerre-kétmillióra nőtt volna. Mivel feltételezésünk szerint 150–200 ezren elvándoroltak, az anyanyelvi szám az 1992. januári népszámlálás időpontjában 1 millió 800 ezer–1 millió 850 ezerre apadhatott. A magyarnak tekintettek, ám statisztikailag a nemzetiségi adatsorokból hiányzók száma az előbb említetténel némileg kevesebb. Lehetséges vándorlási veszteségük az országból távozott (nyelvileg a magyarsághoz asszimilálódott) zsidók, németek és svábok 30 ezerre becsült számával csökkentve 120–170 ezer főnyi. Így a magyar nemzetiségűek száma a népszámláláskor 1 millió 750 ezer–1 millió 800 ezerben feltételezhető. Lehet több és lehet kevesebb is, bár százszáz nagyságrendű eltérés már nem valószínű. A népszámlálás előzetes adatai szerint azonban a magyar nemzetiségűek száma az erdélyi megyékben csupán 1 millió 600 ezer volt. A becsült adatok és a tényleges szám közötti eltérés meglehetősen nagy: 150–200 ezer, illetőleg 200–250 ezer közötti. A számottevő különbségben szerepet játszhat, hogy a becslés során a természetes népnövekedést a valóságosnál nagyobbak, az elvándorlást pedig a valóságosnál kisebbnek feltételeztem. A distancia tényleges asszimilációs veszteséget is magában rejt, de ugyanúgy hozzájárulhat a bevállás érdekvezérelt eltérése, vagy éppen „eltérítése” (adatfelvételi, kiértékelési manipulációk folytán). Figyelembe kell venni bizonyos – ilyenkor elkerülhetetlen – pontatlanságokat, számbavételi hiányosságokat is. Mindeme tényezők összjátékát feltételezve az „irányadó” számot a fenti értékek között, valahol felülton kell keresnünk.

A „bevállási eltérés” kettős értelmű fogalom. Az etnikai számadatok népszámlálásra mutató eltolódásai mellett az anyanyelvi és nemzetiségi értékek azonos időpontban megfigyelhető különbségére is utal. Ebben az összefüggésben különösen sajnálatos a bukaresti statisztikai szolgálat érthetetlen eljárása, hogy az előzetesen közzétett adatok között nem szerepeltette az anyanyelvieket. Az 1992. évi népszámlálás azonban sok évtized után ismét tudakolta a felekezeti hovatartozást, így lehetőség nyílik arra, hogy az előzetes adatok ismeretében a népszámlálás rendszerén belül tegyünk kísérletet az ilyen értelmű „bevállási eltérések” becslésére. Azaz megvizsgáljuk, lényegesen más eredményre jutnánk-e a magyarság számát illetően a nemzetiségi és felekezeti adatok egybevetése révén, s megfogalmazzuk a – magyarsághoz kötődést véleményünk szerint hívebben tükröző – anyanyelvi számra vonatkozó feltevéseinket. A hivatalos román adatközléseket bizalmatlanul fogadó magyar szakemberek mindig is éltek a felekezeti

és egyházi statisztika ellenőrző alkalmazásával. Az eltérő időszakokra vonatkozó, nem egyszer pontatlan egyházi kimutatások azonban többnyire alkalmatlanok a népszámlálási adatközlésekkel való közvetlen egybevetésre. (Jól példázza ezt, hogy Fritz László – sokszor hivatkozott, módszertanilag egyébként kifogástalan – a magyarságnak az egyes vallásokon belüli 1910. évi számarányát az 1927 körüli egyházi adatokra vonatkozó becslése során [*Magyar Kisebbség*, 1929. 3. sz.] 5,7 millió erdélyi összlélekszámhoz jutott, szemben az ugyanaz évi népszámlálás mindössze 5,4 milliónyi eredményével.) Célszerűbb ezért Kovács Alajos példájából kiindulni; ő az 1910-es arányszámokat az 1930. évi román népszámlálás felekezeti adataira vetítette. (*Kisebbségvédelem*, 1940. 1/2. sz.) A magyar anyanyelvűek 1910. évi felekezeti számarányai azonban a több nemzetiségű történelmi egyházakban mára aktualitásukat veszítették. Megerősödtek a szabadegyházak és a számottevő hagyománnyal nem rendelkező kisebb vallási közösségek is. Így csak az előbbi módszerek kombinációjával – a népszámlálás felekezeti adatai alapján – az egyes felekezetek nemzetiségi összetételéről frissebb egyházi forrásokból tájékozódva – juthatunk megfelelő eredményre. Kérdéses lehet a népszámlálás felekezeti adatainak érvényessége. A kéteyekkel kapcsolatban emlékeztetek arra, hogy Kovács Alajos, aki határozottan kétségbe vonta a román statisztika nemzetiségi adatainak hitelességét, a felekezeti számokat megbízhatónak tartotta. Mint mondta: „a vallásfelekezet sokkal jellegzetesebb és határozottabb, amellet szinte közigazgatásilag is nyilvántartott ismertető jele minden embernek, így tehát az adatok bevallása is feltétlenül jobb, mint a népi eredeté, vagy az anyanyelvé”. Az 1992. évi népszámlálás felekezeti adatközlése összességében alkalmas az átfogó elemzésre, hiszen a lakosságnak mindössze 0,2%-a nyilvánította ki azt, hogy nem tartozik egyik felekezethez sem. Az a tény, hogy a jelek szerint Románia igencsak „vallásos” ország, ötödfél évtized ateista propagandája után első pillantásra elgondolkoztató. Mintha – Dávid Zoltánt idézve – „a népszámlálás készítői mindenáron besorolták volna a lakosságot valamelyik vallás hívei közé”. (*Hitel*, 1993. 2. sz.) A népszámlálás azonban nem vallásszociológiai felmérés; nem a hitbéli meggyőződés vagy a tényleges vallásgyakorlat vizsgálata a célja. A romániai viszonyok között a felekezeti vallomás hangsúlyozottan nemzeti tartalmakkal is telítődik. (Még az sem furcsállható, ha egy szakember – az Országos Statisztikai Bizottság elnöke – érzelmes megnyilatkozásra ragadtatja magát: *büszke a román nép jellemére*, mely töretlenül megőrizte ősi hitét.) (*Erdélyi Napló*, 1992. jún. 18.) A felekezeti adat ennél fogva minden értelemben „hithű” számnak tekinthető, s joggal feltételezhetjük, hogy benne – kivételes esetektől eltekintve – a felekezeti kötődésben is megnyilvánuló kulturális hovatartozás, azaz vallás és nemzetiség egybeesése fejeződik ki.

A történelmi magyar egyházak híveinek számát Erdélyben a népszámlálás előzetes közlése összesen 1733083-ban állapította meg. (Római katolikus 842259, református 794632, unitárius 75846, zsinatpresbiteri evangélikus 20346.) E felekezetek közül megközelítőleg teljes létszámban csupán a református és az unitárius egyház híveit tekinthetjük magyarajkúnak. A temesvári zsinatpresbiteri evangélikus egyházmezejében már szlovák anyanyelvű egyházközösségeket is találni mintegy 5 ezres lélekszámmal (közülük a legnagyobb a nagylaki), sőt román gyülekezetekkel is számolnunk kell. A római katolikus egyház nemzetiségileg tarkább. A temesvári egyházmezejében a németek, horvátok, csehek, krassovánok, részben a szlovákok és bizonyos számban a bolgárok is katolikusnak tekintendők. Ugyancsak katolikusok a nagyváradi és a szatmári egyházmezejében élő németek és szlovákok. A gyulafehérvári püspökség területén szintén föllelhető pár ezer német anyanyelvű katolikus. (*Heti Magyarország*, 1993. júl. 23.)

Katolikusnak veendő a lengyelek, sőt még az ukránok közül is kb. 5 ezren. (*Romániai Magyar Szó*, 1991. júl. 17.) Valamennyi egyházmegyében találni vegyes házasságból származó román híveket, bár számszerűen komolyabb tényezőt inkább a moldvai megyékből betelepített román nemzetiségű katolikusok jelentenek. (Esetükben a több tízezres szám sem kizárt. *Limes*, 1989. 1. sz.) Az említett kisebb nemzetiségekhez tartozókat összegezve a nem magyar katolikusok száma mintegy 110 ezer. A feltételezett román diaszpórával együtt azonban – figyelembe véve, hogy a töredék etnikumok tagjai közül a népszámlálások idején sokan a román nemzetiségűek számát gyarapítják – a „magyar” egyházak híveiről közzétett adatot akár 150 ezer fővel is csökkentenünk kell.

A népszámlálási kimutatás alapján a történelmi egyházak magyar híveinek száma Erdélyben 1 millió 600 ezer körül állapítható meg. *E szám nem sokban tér el a nemzeti-ség szerint közölt adattól*, ami első pillantásra óhatatlanul is kétséget ébreszt: vajon a korreláció nem a népszámlálás készítőinek szándékosságát tükrözi-e? Érdemes tehát egybevetni e számot az egyházi kimutatásokkal. A reformátusokról és az unitáriusokról kapott szám nagyjából egybevág a korábbi ismert adatokkal. Különböző hivatalos források a nyolcvanas évek végén a reformátusok számát országosan 700–715 ezerre, az unitáriusokét 70–75 ezerre tették. (*Milyen nemzeti kisebbségek élnek Romániában?* Sepsiszentgyörgy, 1990, *Romániai Magyar Szó*, 1991. júl. 17.) Mivel a református gyülekezetekről készült nyilvántartások hiányosak – a hívek tényleges köre a közölt adatoknál akár 20 százalékkal is nagyobb lehet (*Századok*, 1992. 3/4. sz.) – az összehasonlításhoz célszerűbb a mértéktartó 800–850 ezres becslést alapul venni. Feltűnően kevesebben vannak az eddig tudott 32 ezerhez képest a zsinatpresbiteri evangélikusok. Ehhez hozzájárulhatott, hogy a népszámlálók esetenként összekavarták a magyar és szász evangélikus egyházakhoz tartozókat. (*Romániai Magyar Szó*, 1993. december 9.) A jelzett – félhivatalos közlésen alapuló – forrásokban szereplő 800–900 ezerrel szemben az erdélyi magyarok katolikusok száma is kevesebb, bár ez alapján nehéz messze-menő következtetést levonni, mivel nem tudni, hogy az előbbi szám magában foglalja-e a Kárpátokon túli magyar katolikusokra vonatkozó – meglehetősen bizonytalan – becsléseket. Az erdélyi püspökségek 1990–1991-ből származó kimutatásai összesen 932 ezer különböző anyanyelvű hívet tartottak nyilván (gyulafehérvári egyházmegye 542164, temesvári egyházmegye 158880, nagyváradi egyházmegye 111085, szatmári egyházmegye 120000) (*Vasárnap*, 1993. május 2.). Ehhez viszonyítva a népszámlálás 842 ezres adata 90 ezer fős fogyást jelez. A csökkenésre – a németeket is érintő – elvándorlás és az idesodródott görög katolikusok egyházukhoz történő visszatérése részbeni magyarázatot adhat. Az előző számok tükrében mindenesetre óvatosan kell kezelnünk az esetleges népszámlálási manipulációk kérdését. Az időnként kampányszerűen meghirdetett „alternatív népszámlálás”, „nemzetiségi önszámlálás” kétes kimenetelű akciója helyett célravezetőbb lenne az energiákat mindenekelőtt egészen pontos egyházi nyilvántartások megszervezésére, felekezeti népmozgalmi kimutatások vezetésére, központi összesítésére és közzétételére fordítani.

Nem szabad megfeledkezünk arról, hogy magyarokat más felekezetek soraiban is találunk. Régebben például igen jelentős magyar felekezetnek számított az izraelitáké. Ma azonban az Erdélyben összeírt 2857 izraelitából legfeljebb 1,5–2 ezer a magyar. Jelentékeny viszont a görög katolikus magyarok száma; hívei körét Pallai Béla szatmári főesperes 50 ezer főnyire becsüli. (*Romániai Magyar Szó*, 1992. aug. 29/30.) Szóba jöhetnek még a megerősödött neoprotestáns és más vallási közösségek is (pün-

kösdisták, baptisták, adventisták, evangéliumi szabad keresztények), esetükben már tágabb tere nyílik a találgatásnak. Nagy részük román nyelven fejt ki tevékenységét, bár nem ritka, hogy a vegyes vidékeken kettős-, sőt háromnyelvű gyülekezetet hoznak létre. (*Orient Expressz*, 1993. jún. 11.) A szórványvidéken nem bevett a kettős nyelvhasználat, s általában is elmondható, hogy a neoprotestáns gyülekezetekben kisebb az anyanyelv értéke, mint a történelmi egyházakban. (*Romániai Magyar Szó*, 1992. nov. 11.) Az idézett források közül van, amelyik az idetartozó magyar hívek számát csupán 23,4 ezerben, többségük azonban 80–90 ezerben adja meg. A népszámlálás által a fenti egyházaknál Erdélyben jegyzett 294144 hívő közül a magyarokat mechanikusan – megyéenkénti arányszámuk alapján – becsülve 50 ezer körüli értékhez jutnánk. Az egyéb nem részletezett vallási közösségekhez tartozók, az ateisták és a felekezeten kívüliek, valamint a vallási hovatartozásukról nem nyilatkoztak között az előzőhöz hasonló módszerrel 10–15 ezer magyar feltételezhető. Mindezek alapján, s figyelembe véve, hogy a hivatalos nemzetiségi besorolás alapján olyanokat is leszámítottunk a történelmi egyházak hívei közül, akik magyarok (pl. a Szatmár vidéki sváb származásúakat), a négy nagy felekezet adataiból nyert szám akár 100–125 ezerrel is magasabb lehet. Így – a népszámlálás adataiból következtetve – az Erdélyben élő magyarok száma *felekezeti alapon 1 millió 700 ezer körül becsülhető.*

4. táblázat: *Az erdélyi magyarok becsült száma az 1992. évi népszámlálás felekezeti adatközlése alapján (ezer fő)*

	Egyházi közlés	Népszámlálás	Ebből magyar
„Történelmi” magyar egyházak:			
római katolikusok	932,0	842,3	700,0–730,0
reformátusok	800–850,0*	794,6	790,0
unitáriusok	70–75,0	75,8	75,0
zsinatpresbiteri evangélikusok	32,0	20,3	15,0
együtt	1835,0–1890,0	1733,0	1580,0–1610,0
egyéb felekezetek és felekezeten kívüliek:**			
izraeliták	...	2,9	1,5
görög katolikusok	...	209,2	50,0
egyéb részletezett***	...	294,1	50,0
egyéb nem részletezett****	...	44,7	10,0
ateisták	...	3,9	0,7
felekezeten kívüliek	...	15,6	3,3
nem nyilatkozott	...	8,0	1,5
		578,4	117,0

* a hiányos nyilvántartások kiigazításával becsült adat

** a magyar nemzetiségűek megyéenkénti arányszámuk alapján becsült adatok (kivéve: izraeliták, görög katolikusok)

*** pünkösdisták, baptisták, adventisták, evangéliumi szabad keresztények

**** a muzulmánok, ortodoxok és óhitű keresztények nélkül

Homogén nemzetiség?

Kalandozásunk a számok világában – amibe némi „statisztikai kalandorság” is vegyült – tanúsítja, hogy a népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése alapján alkotott kép leegyszerűsített és félrevivő. A politikai felhangokkal kísért hivatalos megnyilatkozások s az eleddig egyetlenként közzétett számadat megfellebbezhetetlennek tűnő „ítélete” okozta riadalom hatására a „*hányan vagyunk*” vált a nemzetiségi önismeret központi kérdésévé. Holott mindenekelőtt azt kellene végiggondolni, *kik is azok*, akiknek a „pontos” számára kíváncsiak vagyunk. Többnemzetiségű országban, amiként „homogén nemzet”, úgy „homogén nemzetiség” is csak politikusok vágyálmaiban létezik. Ez a statisztika nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy *nemzetiségileg vegyes környezetben* az etnikai identitás sokrétű jelenségét csupán az egyik, vagy csupán a másik szempont alapján lehetetlen pontosan számszerűsíteni. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy – minden körülmény között és mindenek ellenére – 1 millió 600 ezer erdélyi lakos magyar nemzetiségűnek találtatott. *De ebből egyáltalán nem következik, hogy a mostani népszámlálás szerint csak ennyi lenne a magyarok száma.* Azt ugyan később sem fogjuk megtudni, hogy elfogult adatfelvevőknek hány ember magyarságát sikerült elvitatniuk, de az előbbiekből következően akadnak kategóriák, melyek még „vita tárgyát” képezhetik – az idetartozók az anyanyelvi adatsorokban magyarként előkerülhetnek. *A végleges anyanyelvi adatnak kedvezőbbnek kell lennie a nemzetiségénél*, amit a korábbi népszámlálások során rögzített interetnikus kapcsolódások is valószínűsítettek. E kapcsolatok számszerű alakulását az alábbi országos adatsor szemlélteti.

5. táblázat : *A romániai magyarság etnikumközi kapcsolatai a korábbi népszámlálások adatközléseiben*

Év	Magyar anyanyelvű	Ebből más nemzetiségű	Magyar nemzetiségű	Ebből más anyanyelvű	Anyanyelvi és nemzetiségi adatok különbözete
1956	1653700	88741	1587675	22716	66025
1966	1651873	49614	1619592	17333	32281
1977	1720630	50062	1712853	42285	7777

Látható, hogy 1956-ban a magyar anyanyelvűek száma 66 ezerrel több volt, mint a magyar nemzetiségűeké. A táblázatból az is kiderül, hogy a statisztikai értelemben „kettős identitású” személyek száma nagyobb, mint az anyanyelvi és nemzetiségi számadatok pusztá különbözete. Jóllehet, ez a különbség 1977-ig a töredékére csökkent, az eltérő identitásúak száma nagyjában-egészében változatlan maradt. (A második oszlop értékei csökkentek, ami egyes nyelvileg asszimilálódott rétegek távozásának tudható be, a negyedik oszlopéi viszont emelkedtek, ami erősödő disszimilációt sejtet.) Érdekesként megemlíthető, hogy ha a táblázat összefüggései alapján *mindazok* számát összegeznénk, akik *valamelyik* szempont szerint az adott etnikumhoz (esetünkben a magyarsághoz) tartoznak, akkor mind az anyanyelvi, mind pedig a nemzetiségi adatnál magasabb értékhez jutnánk. Logikailag ez a művelet a következőképp végezhető el. Az első és a második, illetőleg a harmadik és a negyedik oszlop értékeinek különbözete egyaránt az „azonos nemzetiségűek és anyanyelvűek” számát adja. (Ez 1956-ban 1564959, 1966-ban – feltűnően egyezve az *előzetesen* közzétett 1602604 fős eredménnyel – 1602259, 1977-ben pedig 1670568 volt. Utóbbi szám az akkori népszámlálási

kötet botrányos adatközléséből származik.) Ha viszont az „azonos nemzetiségűek és anyanyelvűek” számát megnövelnénk a második és negyedik oszlop értékeivel, azaz az „eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek” számával, akkor *mindazok* számához jutnánk, akik „nemzetiség vagy anyanyelv” szerint az illető etnikumhoz tartoznak. Ez a – képzetbeli – érték a magyarság esetében 1956-ban 1676416, 1966-ban 1667206, 1977-ben pedig 1762915 volt. E logikailag helytálló eljárást persze valamennyi etnikum esetében meg kellene ismételnünk. Ily módon – tekintettel a valamennyi etnikum számát értelemszerűen megnövelő átfedésekre – az ország összlakosságánál lényegesen magasabb értékhez jutnánk. Ez a különbség (az eltérő nemzetiségűek és anyanyelvűek etnikumonkénti számainak országos összege) 1956-ban 346660, 1966-ban 177803, 1977-ben pedig 318200 volt. Az a gyakran feltett kérdés, hogy mennyi a magyarok (románok stb.) száma, természetesen így is megválaszolható. A lehetséges értékek közül legmagasabb – *gyűjtő* – szám kétségtelenül jobban hangzik. (A másik fél adatait ízekre szedő bírálatokat áttanulmányozva, mind román, mind pedig magyar oldalon gyakorta találkozni hasonló módszerű *becslésekkel*. A – maguk részéről – jóhiszemű „népszámítgatók” annak érdekében, hogy minél magasabbnak mutassák ki saját etnikumuk számárányát, többnyire egybemosás, illetve önkényesen előtérbe helyezik az etnikai identitás egyes jellemzőit. Ez természetesen az adott népcsoport számára legkedvezőbb eredményhez vezet.) De ne felejtjük el, hogy ez a válasz statisztikailag irreleváns, s az így *származtatott értékek nem helyettesíthetik* a nemzetiségstatisztika általánosan elfogadott ismerveit szerinti, azaz a *nemzetiségi és az anyanyelvi alapadatokat*. E módszer, különösen annak hivatalosan szentesített alkalmazása (miként azzal a bukaresti statisztikai szolgálat az 1977. évi népszámlálási kötetben a románság számának megállapításakor élt) tudományosan minősíthetetlen és a politikailag motivált „harci statisztika” eszköztárába tartozik.

Az egyes nemzetiségeket ezernyi szállal összekötő interetnikus kapcsolatok rejtett összefüggései csak az alapadatok feldolgozása során készített kereszttáblázatokból deríthetők ki. Ezekre még várunk kell, de bizonyos jelek szerint a mostani népszámlálásnak már a nyers etnikai számai is nyilvánvalóvá (s az 1977. éviéknél szembetűnőbbé) fogják tenni a kettős kötődés tényét. Íme néhány erre utaló előzetes részadat: Bihar és Maros megyékben, ahol – román szociológusok megállapítása szerint – a cigányság „több mint kétharmada magyarul beszél és magyarnak vallja magát” (*Merfea, Mihai: Țigani, Braşov, 1991*), a cigány nemzetiségűek száma 1977-hez képest 12014-ről 23030-ra, illetőleg 20019-ről 34581-re emelkedett, ugyanakkor a magyaroké kb. ugyanilyen mértékben fogyott. Szatmár megyében, ahol a cigányság nyelvi asszimilációja nagyjából a hivatalos etnikai arányszámokat tükrözi, számuk megduplázódott (5256-ról 10553-ra nőtt). Hargita és Kovászna megyékben a helyi cigányság – legalábbis nyelvtanilag – szinte teljes egészében a magyarságba integrálódott. Hivatalosan kimutatott számuk még valamelyest csökkent is; az 1977. évi 6750-nel szemben 1992-ben 6670 volt, noha e két megyében a cigány lakosság számát egy 1981-ből származó felmérés 16715-ben állapította meg. (Nem véletlen, hogy a népszámlálás idején zajlott sajtópolémiaiban román részről itt külön vádpont volt a cigányok magyarként történő bejegyzése.) Mindenesetre Sepsiszentgyörgyön 1977-ben csak 93 cigányt írtak össze, most viszont 868 cigány nemzetiségűt találtak, akik közül mintegy 800-an magyar anyanyelvűnek vallották magukat. (*Háromszék, 1992. ápr. 3.*) Szatmárnémetiben, ahol 1977-ben 991 német és sváb nemzetiségűt regisztráltak, az összeírás most – a szakadatlan kivándorlás ellenére is – 3546 németet talált. Nagyváradban ugyanez a szám 406-ről 1150-re

emelkedett. Túrterebes községben hatvan év után először ismét sokan – szám szerint 511-en – németnek vallották magukat, ám közülük senki sem beszéli a nyelvet. (*Romániai Magyar Szó*, 1993. febr. 4.) Nem tudjuk, miképp alakul majd a – nemzeti egyháznak számító felekezetük alapján – többségükben bizonyára román nemzetiségűek közé sorolt görög katolikus magyarok sorsa; remélhetően az anyanyelvi adatoknál közülük is sokan felbukkannak. (Szatmár megyében a történelmi egyházak és az izraelita felekezet hívei között a feltehetően magyarként összeírtak száma – ehhez a német, szlovák, zsidó stb. nemzetiségek leszámításával jutni – 136,5 ezer. Ez az érték nagyjából megegyezik a magyar nemzetiségűek hivatalosan 140 ezerben jegyzett számával. Ugyanitt azonban a népszámlálás 35 665 görög katolikust is talált, akik közül – Pallai Béla főesperes közlése alapján – mintegy 20–25 ezren magyar anyanyelvűek.)

A kép teljességéhez hozzátartozik – bár az előzőekben jelzett markáns tendenciákat számottevően nem módosítja –, hogy szórványvidéken, sajátos körülmények között a nyelvi asszimiláció erősebbnek bizonyulhat a nemzetiségi tudat erőzójánál. Nem véletlen, hogy éppen a magyarok által legkisebb számban és arányban lakott négy megye (Fehér, Beszterce-Naszód, Krassó-Szörény és Szeben) az, ahol az előző népszámlálások alkalmával a magyar nemzetiségűek száma „rendhagyó” módon meghaladta a magyar anyanyelvűekét. Az 1992. évi népszámlálásból ismert esetek közül a legszembetűnőbb a Beszterce-Naszód megyei Óradna községé, ahol az 1977-es mélypont után a magyar nemzetiségűek száma 397-ről 628-ra ugrott, s így itt most *tízszer* (!) anynyian tartják magukat magyarnak, mint ahányan bevallottan beszélik anyanyelvüket. (*Romániai Magyar Szó*, 1993. december 9.)

Kérdéseinkre az 1992. évi népszámlálás végleges adatközlése adhat választ

E kiragadott példák is megerősítik, hogy az etnikai identitás sokaknál nem csupán az egymást követő adatfelvételek időbeliségében, hanem az adott népszámlálás pillanatfelvételében is „dinamikus” állapot. Az ő „hovatartozásuk” csak az eltérő bevallások bonyolult hálózatának ismeretében ítélnél meg. Ez a szövedék az *összes, kellően részletezett* etnikai vonatkozású adat birtokában, az anyanyelv-, nemzetiség- és felekezetközi átfedések kimutatásával fejthető fel. Közzétételük a román statisztikai szolgálatnak – már csak jóhiszeműségét is bizonyítandó – elemi érdeke. E számok segítségével árnyaltabb képet alkothatunk arról a – helyenként csak elmosódó, időnként csak változó kontúrral körvonalazható – nemzetiségi társadalomról, melynek „hiteles” és „pontos” lélekszámára kíváncsiak vagyunk.

Felvetődik még az *adatok megbízhatóságának* kényes kérdése. Ami az összeírás szabálytalanságait, rendellenességeit illeti, azok az RMDSZ népszámlálási visszaéléseket vizsgáló különbizottságának egyik tagja szerint – a nyilvánosság ellenőrző szerepének is köszönhetően – valószínűleg nem öltöttek olyan méreteket, hogy jelentősebb torzulásokat okoztak volna. (*Változó Valóság*, 1992. jan. 24.) Remélnünk kell azt is, hogy – Kovács Alajos szavaival élve – „a feldolgozás bizonyára alkalmazkodott a bevallott adatokhoz”. Mások nem előlegeznek bizalmat; véleményük szerint nem zárható ki valamiféle „központban történő csalás”, vagyis annak eshetősége, hogy az összesítések során az „ottani adatismerők az eredményekből letagadhatnak egy bizonyos mennyiséget”. (*Romániai Magyar Szó*, 1992. márc. 14/15.) Ez történhet esetleg „számítástechnikai trükkök” segítségével, hiszen gyerekjáték az adatokat „sminkelő” programot írni. A népszámlálás nemzetiségi vonatkozású kérdéseire adott válasz – különösen politikailag túlfűtött légkörben – tudatos választás. Egyfajta *népszavazás*. S ez nem csupán

képletesen értendő: a népszámlálás az alkotmányról decemberben tartott referendum és a február eleji helyhatósági választások közötti félidőben, azok hangulatához igazodva zajlott le. Nem egy, a romániai magyar sajtóban megjelent felhívás kezdetben szó szerint is népszavazásként emlegette. Kézenfekvőnek tűnik tehát az esetleges manipulációkkal kapcsolatos aggályokra analógiás válaszként a legutóbbi romániai parlamenti választás egyik nemzetközi megfigyelőjének (egy számítástechnikai szakembernek) a véleményét idézni. Bár nem győződhetett meg arról, hogy a szavazatösszesítés valóban korrekt volt-e, mivel „sem a számítástechnikai rendszert, sem a programokat, sem a számítógépeket, sem a rendszer bemenő és kimenő adatait nem lehetett ellenőrizni”, tapasztalatai alapján mégis úgy vélte, hogy a „szavazatszámolás ellenőrizhetetlensége, a választási csalások ellenére feltehetően a hivatalosan közölt adatok *lényegükben, tendenciájukban megfelelnek a választók akaratnyilvánításának*”. [Kiemelés tőlem.] Az más kérdés, hogy az akaratnyilvánítás milyen értékvalasztást tükröz, de ez már nem statisztikai elemzés tárgya. (*Pro Minoritate*, 1992. 9/10. sz.)

A számbeli eredmény és a tényleges állapotok lényegi megfelelését egyelőre a népszámlálás esetében is csak *feltételezni* tudjuk. A számok érvényessége, azaz a népszámlálás hitelessége azonban – a választási eredményektől eltérően – a „rendszer” kimenő (település-, esetleg lakónegyedszintű) adatainak birtokában *bizonyos fokig* ellenőrizhető lesz. Akkorra jelenlegi kételyeink is célirányosabbá válnak. Hipotézisünk szerint az eddig közzétett „féloldalas” számok sugallta összképet az anyanyelvi adatoknak pozitív irányban módosítaniuk és/vagy – az interetnikus átfedések révén – kellőképpen árnyalniuk kell. Ahol mindezek figyelembevételével sem kapunk kielégítő magyarázatot esetleges kérdéseinkre, ott – de csakis ott, tehát *részlegesen* – szükségessé válhat a számok kiigazítása, esetleg új adatgyűjtés kezdeményezése. Ehhez azonban mindenekelőtt a népszámlálás végleges adatainak ismerete szükséges.

Kiegészítő megjegyzések a legfrissebb adatok ismeretében

Nem sokkal a kézirat leadása után a bukaresti statisztikai hivatal megkezdte az eddig hiányolt adatok nyilvánosságra hozatalát. Vélelmeink helyébe tehát „hivatalosan hiteles” információk kerültek; a „valószínű tények” immár nem cél-, hanem kiindulópontjai következtetéseinknek. Izgalmas kihívás ez a szerző számára, hiszen felvéseit és előrejelzéseit olyan pillanatban bocsátja az olvasóközönség elé, amikor azok bizonyos fokig már túlhaladottá váltak. Ezért az olvasó talán megbocsátja neki, ha a friss ismeretanyaggal kapcsolatos első reflexióit – rendhagyó záróként – ezúton siet megosztani vele.

A végleges eredmények szerint a magyar nemzetiségűek száma Romániában 1 millió 625 ezer (Erdélyben 1 millió 604 ezer), a magyar anyanyelvűeké pedig 1 millió 639 ezer (Erdélyben 1 millió 620 ezer). Alaptalannak bizonyult tehát az a várakozás, hogy az anyanyelvi számadat lényegesen magasabb lesz a nemzetiséginél. A romániai magyarság etnikumközi kapcsolatai a korábbi népszámlálásokkal összevetve az alábbiak szerint alakultak:

	Magyar anyanyelvű	Ebből más nemzetiségű	és pedig				
			román	cigány	német	zsidó	egyéb
1956	1653700	88741	45966	8625	6131	22910	5109
1966	1651873	49614	28152	6526	3959	7790	3187
1992	1639135	48845	15378	18860	11642	1273	1692

	Magyar nemzetiségű	Ebből más anyanyelvű	román	cigány	és pedig német	jiddis	egyéb
1956	1587675	22716	18937	879	2669	8	223
1966	1619592	17333	14668	652	1739	4	270
1992	1624959	34669	32949	656	806	3	255

1977-hez képest az interetnikus átfedések köre is szűkülőben van. (L. az 5. sz. táblázatot.) Ezen belül inkább olyan jellegű kettős identitások megerősödésének lehetünk tanúi, melyek a magyarság további veszteségeit vetítik előre. A német nemzetiségű magyar anyanyelvűek számának hirtelen növekedése a Szatmár vidéki újsváb öntudat feltámadását látva előre „borítékolható” volt. A magyar nyelvű cigányok statisztikai gyarapodása sem okoz különösebb meglepetést, legfeljebb annyiban, hogy a kimutatottnál lényegesen magasabb értékre számítottunk. Nem teljesen váratlan – ám annál nyugtalanítóbb – fejlemény a román–magyar interetnikus viszonylatok megfordulása. Mint korábban magunk is jeleztük, a román nemzetiségű, ám magyar anyanyelvű személyek számát a reálisan számítható félszázezzerrel szemben már az 1977. évi népszámlálás is mindössze 20–25 ezerben állapíthatta meg. (Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*, Bp. 1992.) Ez az érték a népszámlálási kimutatás szerint tovább csökkent. A magukat (egyelőre még) magyar nemzetiségűnek valló román anyanyelvűek száma viszont ugrásszerűen megnőtt, ami a magyarság számerejét jelentősen gyengítő asszimilációs mozgásokat sejtet az államnyelv irányában. E tipikus szórvány-jelenség ma már nem csupán a korábban említett négy megyét jellemzi: a magyar nemzetiségűek száma Arad, Temes, Brassó, Hunyad, Máramaros és Kolozs megyékben is magasabb, mint a magyar anyanyelvűeké.

E jelenség értelmezését új lehetőségekkel gazdagítja a felekezeti kereszt táblázat.

	Nemzetiség						
	összesen	román	magyar	cigány	német	zsidó	egyéb
Felekezet	22810035	20408542	1624959	401087	119462	8955	247030
ortodox	19802389	19322047	27828	342130	8126	317	101941
római katolikus	1161942	361324	669420	19275	70983	97	40843
református	802454	16140	765370	17598	2792	28	526
görög katolikus	223327	191453	23393	3569	1900	21	2991
unitárius	76708	1457	74021	910	170	13	137
ágostai evangélikus	39119	3660	7201	229	27313	11	705
zsinatpresb. evang.	21221	1694	12842	41	2858	2	3784
izraelita	9670	1716	193	14	56	7566	125
pümkösdista	220824	202220	4339	7919	500	82	5764
baptista	109462	94358	12845	932	438	9	880
adventista	77546	66058	8280	1694	351	2	1161
evang. szab. kereszt.	49963	43888	2393	920	2223	14	525
egyéb	172626	70809	12116	1683	1377	189	86452
ateista	10331	8920	616	235	80	255	225
felekezeten kívüli	24314	17002	3277	3203	198	310	324
nem nyilatkozott	8139	5796	825	735	97	39	647

A fenti adatsor és a tanulmány 4. táblázata csak bizonyos korlátozásokkal vehető egybe. Ez ugyanis a *végleges* felekezeti adatok országos összegeinek *nemzetiség* szerinti megoszlását tartalmazza, míg amaz az *előzetes* adatközlés *erdélyi* részeredményeit osztja szét a feltételezett *nyelvi* hovatartozás alapján. A prognózisunk és a népszámlálási végeredmény közti eltérés alapvető oka azonban így is hamar szembetűnik. A 4. táblázat az egyéb felekezetek és felekezeten kívüliek csoportjában a magyarok számát 117 ezerben összegzi, itt ugyanezen kategóriáknál 96 ezer magyart találunk. A nem túl számottevő különbség oka, hogy a jobbára Erdélyben elterjedt pünkösdisták és baptisták felekezetben a magyarok – előzetes feltevéseinkkel szemben – számerejüknél kisebb arányban képviseltették magukat. A görög katolikus magyarok száma is elmarad az egyházi vezetőjük által jelzettől, e negatívumot azonban kiegyenlíti az ortodox többlet. *Lényegi hiány ott jelentkezik, ahol a legkevésbé vártuk volna*, vagyis a „történelmi” magyar egyházaknál. A római katolikus, református, unitárius és evangélikus felekezetek magyar nemzetiségű híveinek száma ugyanis országosan 1 millió 529 ezer, Erdélyben pedig – feltételezve, hogy a Kárpátokon túli magyarok túlnyomórészt ugyancsak ezen egyházakhoz tartoznak – mindössze 1 millió 508 ezer. *Az általunk feltételezettből hiányzó 100 ezer magyar tehát itt tűnik el.* E hiányt – várakozásunkkal ellentétben – csak némiképp enyhíti a magyar anyanyelvűek Erdélyben kimutatott 16 ezres többlete. Nagyon durva általánosítással azt mondhatjuk, hogy a történelmi felekezetek elvesztett magyarságát a népszámlálásban románként és cigányként összeírtak soraiban kell keresnünk. A római katolikus, református és unitárius cigányokat, illetőleg a református és unitárius románokat teljes számban, a római katolikus románok közül pedig mintegy 80 ezret Erdélyben feltételezve, s az így kapott számból a magyar anyanyelvű románokat és cigányokat levonva éppen az előbbi, ominózus 100 ezres értékhez jutunk. A veszteség egy része tényleges, más része bizonyára fiktív. Nem érdektelen történelmi párhuzamot vonni. A „más vallásúak” soraiban a századelő magyar népszámlálásai ugyanígy az uralkodó nemzethez tartozók előretörését jelezték, nyilvánvaló asszimilációs színezettel. A mai Erdély területén a görögkeleti magyarok száma 1900 és 1910 között 20,9 ezerről 25,1 ezerre, a görög katolikus magyaroké pedig 63,3 ezerről 82 ezerre nőtt. Ez 20,4, illetve 29,5 százalékos gyarapodásnak felel meg, szemben e felekezetek 7,8, illetve 11,7 százalékos természetes szaporulatával. A mai számadatok ellenkező előjelű „offenzíváról” tanúskodnak. 1910-ben a római katolikus románok száma Erdélyben csupán 7,3 ezer, a református románoké pedig mindössze 1,3 ezer volt. A „magyar” vallású románok száma tehát azóta Erdélyben 11–12-szeresére nőtt, a „román” vallású magyaroké ellenben kevesebb mint a felére (ezen belül a görög katolikusoké harmadára-negyedére) csökkent. Utóbbiak java részét feltehetően az ortodox vallásúak között kell keresnünk, tekintettel a különböző hatalomváltásokat követő önkéntes vagy (1948-ban rendeletileg) kikényszerített áttérésekre. E tendenciák a visszájukra fordult államhatalmi viszonyok következtében érthetőek, sőt bizonyos fókig természetesek. A megváltozott érdekviszonyok érvényesülését ma már nem csupán a nemzetiségi, hanem – hasonlóan a valamikori magyar népszámlálásokhoz – a nyelvi vallomásokban is regisztrálnunk kell. Csak ezzel magyarázható, hogy a más nemzetiségű, de hagyományosan „magyar” felekezetekhez tartozók körében miért olyan alacsony a felekezetnek megfelelő anyanyelvi bevallás. Az e körhöz tartozók java része hagyományosan két-, sőt többnyelvű. Jellegzetes példa erre a cigányság, amely vagy „rejtőzködik” a statisztikában, s ez esetben mind nemzetiségét, mind pedig anyanyelvét illetően azon néphez tartozónak vallja magát, amellyel elvegyülve él

(Hargita és Kovászna megyében leginkább magyarnak), vagy pedig, ha megvallja nemzetiségét, a más népelemek közül többnyire inkább a román anyanyelvűek sorát gyarapítja. (Maros megyében 1992-ben 10617 római katolikus, református és unitárius cigányt írtak össze, a magyar anyanyelvű cigányok száma azonban mindössze 3606 lélek. A többiek, meglehet cigány vagy más anyanyelvűként lettek felvéve, hitéletüket bizonyára nem ezeken a nyelveken gyakorolják.) A többnyelvűek esetében a nemzetiségi statisztika tanácstalan, mert tényleges nyelvhasználatuk gyakorlatilag nem rögzíthető. Legfeljebb dominanciákat és preferenciákat állapíthatnánk meg az általuk beszélt egyéb nyelvek ismeretében. Ezek tudakolására a román statisztikai szolgálat ezúttal sem vállalkozott. Jobb híján tehát az anyanyelvi-nemzetiségi és nemzetiségi-felekezeti összefüggések mentén körvonalazódnak majd – megyénkénti és város-falu szerinti megoszlásuk ismeretében – a további „mélyfúrásokat” igénylő vizsgálati terepek. E vizsgálódásokra annál is inkább szükség lesz, mivel a jelekből ítélve az erdélyi magyarság egy része a népszámlálás számsorai között nyelvi is „rejtőzködő” népelemmé vált. Ezt a jelenséget nevezi a romániai magyar publicisztika az erdélyi magyarság „elcsángósodásának”. Ha szelídebb párhuzamot keresünk, akkor úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szórványban, városi diaszpórában, vegyes házasságban élők etnodemográfiai helyzete kezd a magyarországi nemzetiségekéhez hasonlatossá válni. E jelenségre – akárcsak nálunk – itt sincsenek statisztikailag egyértelmű és egyszerű magyarázatok.

42 arnyekmadar

Szárnya